

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Paminklų pamėklės ir jų nuotyčiai Vilniuje

2013-12-04

ŽURNALAS: KNYGŲ AIDAI

TEMA: Vilnius

AUTORIUS: Rasa Čepaitienė

DATA: 2013-12

Vilniaus paminklai: kaitos istorija /
Vilnius Monuments: A story of Change,
sudarė Eglė Mikalajūnė, Rasa Antanavičiūtė,
Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, Vilniaus dailės
akademijos leidykla, 2012, 256 p., iliustr., 500 egz.
Dizainerė Aušra Vismantaitė

Pagaliau pradėjome sulaukti ir kiek daugiau analitinių Vilniui skirtų leidinių – jo istorijai, architektūrai, žmonėms. O tai buvo tikra gėda. Nuvažiavus į bet koki žymesnį užsienio miestą ar miestelį, galima matyti, kaip jų knygynų lentynos tiesiog lūžta nuo miesto istorijos knygų ar albumų, kartais net itin išmoningai sureštų. Antai esu kadaise iš Minsko parsivežusi albumą, kur atvartuose parodytas tos pačios vietos – istorinio priemiesčio, aikštės ar skvero – kaitos per šimtmečius vaizdas, grįstas archeologinėmis rekonstrukcijomis ir archyvinėmis nuotraukomis, nestokojantis čia pat pateikiamų paaiškinimų. Ir skaitytojui patogu, ir toks vizualus medžiagos dėstymo būdas leidžia įsisavinti žymiai daugiau informacijos.

Tuo tarpu atgavus nepriklausomybę vizualinė Vilniaus istorija ilgą laiką apsiribojo kone vien turistams skirtais albumais. Ką ten vizualinė, iki šiol neturime ir naujos akademinės Vilniaus istorijos sintezės (paskutinė buvo parašyta dar sovietmečiu). Tenka sutikti su Laimonu Briedžiu, kad Vilnius „nėra neatrastas – jis tiesiog absoliučiai nežinomas. [...] Šis „svetimumas“ – ypač Lietuvoje – yra maskuojamas, jo yra bijoma. Bijoma paties miesto ir jo istorijos. Nuo Vilniaus yra bėgama, nes jo istorija turtingesnė negu Lietuvos istorija. Lietuviai nesugeba įsikomponuoti į šią istoriją – tai yra problema. Pasirenkamas paprasčiausias variantas – nuo šios istorijos bėgama. Tai graudu¹. Tad situacijoje, kur, kaip rusai sako, „nežuvingoje vietoje ir vėžys už žuvį sueis“, suprantamas didžiulis Tomo Venclovos Vilniui ir vilniečiams skirtų knygų populiarumas, kurį lydėjo ir pagaliau pamažu išjudinanti šiam išskirtiniam miestui skirtų knygų rinka. Nekalbant apie atskiroms Vilniaus vietovėms ar temoms skirtus pavienius tyrinėjimus, čia galima būtų išvardyti ne tik Laimono Briedžio knygą *Vilnius – savas ir svetimas* (anglų kalba – 2008 m., vertimas į lietuvių – 2011 m.), kolektyvinį

straipsnių rinkinį *Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūris miesto paveldas* (2009) bei ilgamečių Vilniaus istorijos tyrinėtojų Antano Rimvydo Čaplinsko (*Vilniaus istorija: legendos ir tikrovė*, 2010; *Vilniaus atminimo knyga: Mieste įamžintos asmenybės*, 2011) ir Mortos Baužienės (*Pasižvalgymas po senojo Vilniaus mūrus*, 2012) darbus.

Iš šio konteksto išauga ir Vilniaus paminklams skirtas, sakytume, „stambiagabaritis“ leidinys, kurio pretekstu tapo 2011 m. gegužės 13 d. – rugsėjo 18 d. Nacionalinėje dailės galerijoje vykusi paroda „Paminklai, kurių nėra. Pasivaikščiojimas po Vilnių“. Šios parodos kuratorės Eglė Mikalajūnė ir Rasa Antanavičiūtė ir tapo šio leidinio autorėmis bei sudarytojomis, įvadinių tekstų vietą kukliai užleidusios istorikui Laimonui Briedžiui, dailės kritikei Skaidrai Trilupaitytei ir architektūrologui Tomui Grunskiui. Iš minėtos parodos į leidinį atkeliavo ir didžioji dalis vizualinės medžiagos – archyvinės fotografijos, brėžiniai, projektai, išskyrus pačius parodoje demonstruotus paminklų maketus ir dokumentinių filmų kadrus (nors su šiuolaikinių technologijų pagalba visa tai būtų nesunku patalpinti ir į virtualią knygą – DVD).

Paminklas stovi miestų bei miestelių aikštėse ir skveruose, – atrodytų, toks tvirtas, solidus ir ilgaamžis, skirtas įkūnyti laisvę, didžias kovas ir pergales, pasididžiavimą savo tauta ir jos didvyriais. Tačiau keičiantis politiniams režimams, papūtus naujiems praeities pervertinimo vėjams ar netgi įsitvirtinus naujai grožio sampratai, kas, jei ne jis rizikuoja nuvirsti pirmasis... Toks tvirtas, ir toks trapus... Viešojo monumento fizinis ir emocinis solidumas, pasikeitus aplinkybėms, gali lengvai tapti perdėm pompastišku, būti greit išjuoktas, suniekintas, atmestas... Kur slypi jo trapumas, nepaisant visų didžiųjų pastangų sukurti monumentą amžiams ir jo pagalba visuomenėje įtvirtinti tam tikrą moralinę tvarką? Paminklas visuomet stovi ne tik didžiųjų politinių kovų, bet ir individualios bei kolektyvinės atminties sankirtoje, ką ir kalbėti apie neišvengiamus visuomenės narių ginčus dėl jo naudingumo ir estetiškos vertės. Jis simbolizuoja galią ir pats yra politinės galios bei visuomeninio konsenso produktas. Tad tveria tol, kol išlieka jį palaikanti galia, ką ir rodo daugybė pavyzdžių Vidurio Rytų Europoje XX a. pabaigoje griūvant Sovietų Sąjungai.

Šie paradoksalūs procesai itin gerai matyti Vilniaus viešųjų paminklų kaitoje. Paminklo sumontavimas/demontavimas iš esmės veidrodžiškai atspindi politinės santvarkos steigties/atmetimo logiką. Nors įvadiniame poetiškame Briedžio tekste išskleista *paminklo-medžio* ir *Vilniaus kaip miško* metafora atrodo šviežiai ir patraukliai, tačiau knygoje pastebėtam reiškiniui apibūdinti rinkčiausi kitą – *paminklo lėlės* – palyginimą. Argi paminklai suaugusiesiems nėra tas pats, kas žaislai vaikams? Juos juk irgi renkasi, išpakuoja, su jais žaidžia, rengia, kalbasi, kol galiausiai nusibodusius numeta ar sulaužo... Nenustebkite, kai kurių paminklų rengimo tradicija skaičiuoja ne vieną šimtmetį. Antai Briuselio *Sisiojantis berniukas* šių metų Europos krepšinio čempionato finalo dieną buvo apsirengęs Lietuvos rinktinės uniformą, taip subtiliai pademonstruojant tradicinį belgų neprielankumą prancūzams...

Tik, skirtingai nuo lėliško dydžio ir išvaizdos briuselietiško *Mannekenpiso*, dauguma paminklų lenkia savo kūrėjus ne tik ūgiu, bet ir (pageidautina) didybe, jie turi atspindėti vaizduojamų personažų grožį ir geriausias savybes, net jei pastarosios būtų tik menamos. Šalia tokio koloso jau pats žmogus atrodo kaip lėlė, Guliveris tarp gigantų (išiminė knygoje tai gerai iliustruojanti Mariaus Baranausko nuotrauka,

kurioje pavaizduotas galvą į savo kūrinį užvertęs Vinco Mickevičiaus-Kapsuko skulptūros autorius Petras Vaivada (p. 74)). Šia prasme paminklai įgauna net tam tikrą grėsmės atspalvį. Štai pasakojama, kad prieš keletą metų viename Baltarusijos mieste stovėjęs Lenino paminklas netgi virto žudiku – keliems vietiniams jaunuoliams bandant ant jo užsikarti, nukritusi ganėtinai patrešusios statulos ranka vieną jų mirtinai sužeidė... Po šios tragedijos miesto bendruomenė be ceremonijų paminklą pašalino, nors daug kur pas kaimynus tų leninų iki šiol pilna. Mūsų studentai prieš keletą metų ekskursijos metu smaginosi beskaičiuodami juos pramaišiu su viešosiose erdvėse įamžintais tankais...

Leidinio pratarmėje teigiama, kad ši knyga skirta „Vilniuje esančių, buvusių ir galėjusių būti paminklų istorijai“, tačiau ją skaitant tampa aišku, kad dominuoja to, kas išnykę ir ko jau nebėra, pristatymas, kiek nuošalėje paliekant esamų paminklų istorijas ir dabartinės jų būklės aptarimą. Galbūt taip atsitiko todėl, kad aktualijos nuolat linkusios kisti, o Vilniaus monumentaliųjų pamėklių likimas išties mažai kam žinomas. Išlikusiems nenugriautiems sovietmečio atributams (kaip antai Žaliojo tilto skulptūroms) ar naujai statomiems paminklams (ypač įsimintina niekaip nesibaigianti Lukiškių aikštės rekonstrukcijos epopėja) ir taip tenka nemažai visuomenės dėmesio, tad sudarytojos, norėdamos išlaikyti objektyvumą (ką pabrėžė ir pratarmėje), matyt, nebuvo linkusios veltis į šiuos nuomonių karus. Tačiau trys įvadiniai tekstai, lyg ir turėję užpildyti šią spragą, pateikdami platesnę Vilniaus paminklų raidos bei kaitos istoriją, man pasirodė kiek nutolę nuo pagrindinės leidinio idėjos, gal išskyrus Trilupaitytės straipsnį, kuriame gana išsamiai aptariami nūdieniai kultūrininkų ir visuomenės debatai dėl statomų paminklų. Tuo tarpu Grunskio tekstas pasirodė mažai susijęs su knygos idėja ir konceptualiai (skirtas teoriniams pasvarstymams apie laisvės ir nepriklausomybės idėjos realizavimą paminkle, kokio Vilniuje iki šiol taip ir neturime), ir vizualiai (straipsnyje pateikiamos gausios itin mažo formato iliustracijos, nepatogios žiūrėti, neturi aprašų).

Knyga konstruojama kaip pasivaikščiojimas, tad skaitytojui pateikiamas jo maršrutas, kuris, nepaisant tokio pas mus dar plačiau netaikomo informacijos dėstymo būdo novatoriškumo, man sukėlė tam tikrų abejonių. Pirma, siūloma šį pasivaikščiojimą pradėti nuo Rotušės aikštės, nors, manyčiau, bet kuris vilnietis ar svečias intuityviai pirmiausia rinktųsi pačią miesto širdį – Arkikatedros aikštę. Juo labiau kad jai ir jos apylinkėms knygoje irgi skiriama nemažai dėmesio, iš ko matyti, kad čia istoriškai būta didžiausios paminklų sancaupos ir vyko reikšmingiausi jų karai, šmaikščiai perteikti cituojamoje 1916 m. Herberto Eulenbergo miniatiūroje „Dingę paminklai Vilniuje. Vidurnakčio scena“ (p. 145). Antra, bandymas tai padaryti neišvengiamai sukeltų tam tikrų praktinių sunkumų – knyga, kaip minėta, didelė, ilgai rankose nešiotis nepatogi, plonais, neilgaamžiais viršeliais... Čia jai konkurenciją, be abejo, sudarytų šiais metais Modernaus meno centro išleistas labiau kišeninio formato kultūrinis gidas *Vilniaus skulptūrų kelias*.

Vilniaus paminkluose pateikiamos paminklų istorijos ir patirti nuotyčiai atskleidžia kartais juokingą, o kartais graudulingą ar ironišką vilnietiškujų monumentų *fatum*. Ko verti vien pasakojimai apie nukeliant pakartą Vilniaus generalgubernatoriaus Muravjovo-Koriko – seniausią iš Vilniaus pamėklių – statulą ar poeto Adomo Mickevičiaus laikino paminklo – maketo (autorius Zbigniew Pronaszko) – išplaukimą Nerimi per 1938 m. potvynį, kas man priminė Vilniaus miesto savivaldybėje kadaise

vykusias *razborkes* dėl Artūro Zuoko perrinkimo meru.

Knyga, kaip šiuo metu vis dažniau pasitaiko, dvikalbė, taikanti į platesnį skaitytojų ratą. Kaip įdomų medžiagos dėstymo sprendimą galima būtų paminėti ir tai, kad joje gausios iliustracijos derinamos su citatomis iš autentiškų šaltinių – to meto spaudos, atsiminimų, dienoraščių ir t. t. – kuriuose atsispindi jų autorių požiūris į vieno ar kito paminklo atsiradimo (ar dingimo) Vilniuje aplinkybes. Tačiau kai kuriais atvejais stokojama platesnių paaiškinimų, konteksto. Ypač tai taikytina angliškiems citatų vertimams, nes vargu ar tūlas užsienietis žinos, kas buvo Medininkų tragedija ir pan. Tačiau iš esmės platesnis vienu ar kitu pateikiamų faktų paaiškinimas būtų pravertęs abiem kalbomis, nes iš itin lakoniškos informacijos ne visuomet pavyksta susigaudyti, kas turima omenyje. Taip pat knygos formatas skaitytojų patogumui būtų leidęs aiškiau (šriftu ar spalva) atskirti autorinį tekstą nuo citatų.

Perskaičius įdomų ir intriguojantį veikalą, kuriame žodis ir vaizdas lygiavertiškai sąveikauja ir papildo vienas kitą, vis dėlto pasigedau apibendrinimo, nes pratarmė, kurioje išdėstytos leidinio idėja bei intencijos, dėl savo trumpumo neatsako į visus klausimus. Pavyzdžiui, kaip paaiškinti faktą, kad, nepaisant nuolatinių pastangų, tarpukariu lenkų valdomame mieste taip ir nepavyko pastatyti nė vieno „tikro“ paminklo, išskyrus Jyzefo Piłsudskio širdies memorialą Rasose? O gal tai ir buvo sąmoningas sudarytojų sprendimas palikti vietos paties skaitytojo refleksijai? Leidiniui itin būtų pravertusi ir minimų paminklų rodyklė ar chronologinė lentelė.

Tai vis pastabos, žiūrint iš skaitytojo/leidinio vartotojo varpinės, tačiau, to nepaisant, būtina pasakyti, kad ši knyga – stiprus vėjo gūsis, nupūtęs dulkes nuo užmirštųjų vilnietiškujų paminklų, leidęs jiems tarsi atgyti ir sugrįžti į tas vietas, kurios jiems buvo numatytos, bet dėl žmonių ar istorijos ironijos buvo iš jų atimtos. Leidinys parodo didžiulį jo rengėjų įdirbį ieškant ir kaupiant archyvinę bei vizualinę medžiagą, nemaža dalis kurios visuomenei jo dėka tapo prieinama pirmąkart. Nuverstų paminklų šmėklos tebeklaidžioja po Vilnių ir leidinio sudarytojos buvo jautrios jų šnabždesiui...

P. S. Rašant šias eilutes atskriejo žinia, kad protestuojantys ukrainiečiai ką tik Kreščiatike, Besarabijos aikštėje nuvertė Lenino paminklą... Paminklų nuotyčiai tęsiasi... □

¹ Laimonas Briedis, „Vilniaus istorijos tiesiog bijoma“, in: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2012-01-04-laimonas-briedis-vilniaus-istorijos-tiesiog-bijoma/74445>.